

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ТІНЬОВОЇ ЗАРПЛАТИ: ПЕРЕВАГИ, НЕДОЛІКИ ТА ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ

У статті проведено аналіз складного суспільного явища національної економіки – детінізації заробітної плати в Україні. Розглянуто переваги та недоліки оплати праці «у конвертах», а також обґрунтована система протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

В статті проведено аналіз складного суспільного явища національної економіки – детінізації заробітної плати в Україні. Розглянуто переваги та недоліки оплати праці «у конвертах», а також обґрунтована система протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

In the article the analysis of the difficult public phenomenon of national economy – wages legalisations in Ukraine is carried out. Advantages and defects of the wage «in envelopes», and also the bases system of counteraction of legalisation of the incomes received by a criminal way are considered.

Ключові слова: тіньова економіка, оплата праці у «конвертах», легалізація заробітної плати, ухилення від оподаткування, система протидії легалізації брудних грошей, загроза соціальної безпеці.

Надання Україні статусу країни з ринковою економікою не означає одномоментного входження у «світле ринкове майбутнє» із розв'язанням всіх проблем національного господарства трансформаційного періоду. Одним із дестабілізуючих факторів, що справляють відчутний вплив на вітчизняну економіку, є наявність реальних тіньових економічних інститутів. Такими інститутами (для всіх сфер народного господарства) можуть бути будь-які види продукції; збут продукції; нецільове використання бюджетних коштів; наявність конвертаційних структур; доходи, у тому числі тіньова заробітна плата; експортно-імпорتنі операції; відтік капіталу; інвестування; зайнятість; оплата послуг чиновників, корупція. Тіньові інститути створюються, існують і, на превеликий жаль, функціонують як у державах Європейського Союзу, Співдружності Незалежних Держав, так і в Україні.

Дослідженню вказаної проблеми присвятили увагу відомі вітчизняні науковці: В.Антипов, В.Базилевич, З.Варналій, А.Дроздов, І.Мазур, О.Мандибуря, В.Ординський, В.Предборський, В.Редутов, Є.Романів, С.Собуцький, О.Турчинов, О.Черевко та інші. Формування і розвиток сучасних ринкових відносин призвели до значного зростання масштабів тіньової економіки. Наразі не існує єдиного підходу до визначення поняття «тіньова економіка» ні у вітчизняній, ні в зарубіжній науковій думці. Єдине, в чому сходяться майже всі дослідники, це те, що до тіньових потрібно віднести ті види діяльності, які не піддаються прямому контролю і спостереженню з боку державних органів. Якщо поглянути на проблему тіньової економіки з суто фіскальної точки зору, то можна сказати, що це певні відносини, суб'єкти яких отримують прибутки і заробітну плату, що не декларуються, а тому податками не обкладаються.

Тіньова економіка, відповідно, і заробітна плата, стала звичним для

більшості населення явищем – люди щодня зіштовхуються з тіньовою діяльністю, і вона не викликає майже ніякого осуду суспільства. Це породило певний суспільний парадокс: тіньова економіка та заробітна плата певною мірою перестали бути тіньовими, тобто схованими від суспільства і невідомими йому. У зв'язку із значними обсягами тіньової економіки та виплатою тіньової заробітної плати, фонди держави недоотримують значних коштів. Саме тому надзвичайно актуальною для вітчизняної економіки є проблема легалізації тіньових зарплат.

Однак, як не дивно та не боляче про це вести мову, суспільство погодилося миритися з такими явищами як з меншим із двох лих, інтуїтивно розуміючи, що боротьба із тіньовою економікою та заробітною платою «в конвертах» з боку держави, із врахуванням недавніх радянських традицій, призведе до ще більших (порівняно з перерахованими вище) негараздів. Найімовірніше, така боротьба призведе до викорінення, в тому або іншому ступені та глибині, паростків приватної економіки і, насамкінець, – приватного життя, досить тендітних у пострадянській Україні. Нинішній етап життя українського суспільства – етап інституалізації тіньової економіки – вимагає досить обережної соціально-економічної політики. Це етап, який потрібно пережити, протягом багатьох років «цивілізувати» сформовані в нашій державі тіньову економіку та тіньову заробітну плату. Потрібне наукове обґрунтування, вироблення та запровадження спеціальної стратегії тривалого і поступового витіснення тіньових інститутів легальним шляхом, створення для цього політичних, економічних, правових і культурних умов.

Деякою мірою такий період у своєму розвитку пройшли і держави Європейського Союзу. Але потрібно зазначити, що і в сьогоденні «вагоме» місце серед тіньових інституцій в державах ЄС займають тіньові заробітні плати («чорна», «сіра»), які безпосередньо і негативно впливають на рівень соціальної захищеності населення, фактично зводять нанівець рівень пенсійного забезпечення найманих працівників (мінімальна пенсія за віком).

Відповідно до результатів останнього дослідження Eurobarometer (служба вивчення суспільної думки при Європейській комісії), частка зарплат «у конвертах» у 27 країнах ЄС коливається від 1 до 23%. Кожен двадцятий житель Євросоюзу одержує «сіру» зарплату. До такого висновку дійшли експерти Eurobarometer в останньому дослідженні «Тіньовий ринок праці в Європейському Союзі». В середньому по Євросоюзу показник складає 5% отримання тіньової заробітної плати. Наведені дані Eurobarometer одержав, опитавши 27 тис. жителів країн ЄС на тему щодо отримання протягом останнього року зарплати або інших виплат за працю (цілком або частково) без сплати податків і внесків на соціальне страхування. Нагадаємо, що існуючі тіньові зарплати трактуються таким чином:

1) «біла» – коли заробітна плата виплачується у повному обсязі з відповідними відрахуваннями до цільових фондів;

2) «у конвертах»:

❖ «сіра» заробітна плата – коли частка заробітної плати видається приховано, а решта офіційно;

❖ «чорна» заробітна плата – коли вона видається повністю «у конвертах», отже, будь-які відрахування до цільових фондів не здійснюються.

Відповідно до наведеного дослідження, найбільш непрозора для влади система оплати праці зафіксована в найбіднішій країні Євросоюзу – Румунії, де майже кожна четверта зарплата (23%) видається «в конверті». Список продовжують інші нові члени ЄС і колишні країни соціалістичного табору: Латвія, Болгарія, Литва, Польща, Естонія й Угорщина. Тобто колишні соціалістичні держави є лідерами в ЄС за обсягом зарплат «у конвертах». З країн Східної Європи середній показник ЄС (5%) не перевищують тільки Чехія і Словенія (3% і 5%). З розвинених країн найвищий рівень «сірої» оплати праці зафіксований в Італії (7%) і Бельгії (6%). Це значно вище, ніж у країн – лідерів рейтингу – Великобританії, Франції, Німеччини, Мальти, Люксембургу, у яких про отримання грошей «повз касу» заявило всього 1% працівників. Фахівці ЄС вважають, що феномен «конвертових» зарплат, як правило, пов'язаний із ступенем регулювання національного ринку праці.

За даними соціологів, у Західній і Північній Європі «сіру» заробітну плату виплачують, як правило, за додаткову роботу. У Південній і Східній Європі (в тому числі в Росії та Україні) в такий спосіб може виплачуватися і регулярна заробітна плата. Найвищий рівень в ЄС тіньової оплати праці в будівництві – 10% зайнятих у цій сфері повідомили про отримання грошей у конвертах. Далі йде сільське господарство – 7%; торгівля, транспорт, побутові послуги, готельний і ресторанний бізнес – по 6%.

За даними Всеросійського центру досліджень громадської думки, в Російській Федерації 13% опитаних зізналися, що одержують «сіру» (змішану) зарплату, а 4% опитаних заявили, що їхня зарплата – неофіційна («чорна»). Серед опитаних «білу» зарплату отримують власники дипломів з вищою і середньою або з незакінченою вищою освітою (70-72%).

За даними Незалежного фонду дослідження заробітних плат в Україні, 27% працюючих громадян України залучено до «сірих» та «чорних» зарплатних схем (що значно вище, ніж за показниками в РФ, а тим паче в державах ЄС). При цьому 9% з них отримують «чорну» зарплату, тоді як 18% частину суми отримують офіційно. Крім того, більшість опитаних (83%) знають про те, що зарплата «в конвертах» вплине на розмір майбутніх пенсій, а 12% опитаних просто не враховують такої небезпеки. Серед останніх 19% респондентів віком від 18 до 24 років не задумуються про свою майбутню пенсію. Переважна частина опитаних (59%) не боїться піти на конфлікт з керівництвом у випадку необхідності захисту своїх інтересів при виплаті зарплати, 34% заявили, що обов'язково звернуться у цьому випадку до Пенсійного фонду України зі скаргою на роботодавця, ще 25% не виключили такої можливості.

За оцінкою фахівців Головного управління Пенсійного фонду Чернівецької області втрати від «тінізації» доходів за перше півріччя 2010 року складають 6,9 млн.грн. Майже дві тисячі роботодавців нараховують зарплату 16,2 тисячам найманим працівникам на рівні і менше мінімальної заробітної плати. Від сплати податків підприємці ухиляються різними способами. Наприклад, одне підприємство перетворюється на 4-5 невеликих фірм, міняючи свій статус, що дає їм легальну можливість сплачувати внески в менших обсягах. Ще один із способів відходу від легалізації своїх доходів – введення на підприємствах приватної власності скороченого робочого тижня. Подібне відбувається на абсолютно законній підставі. Видаються відповідні накази по підприємству, а у звітних документах проставляється сума зарплати, урізана, відповідно, до встановленого в наказі мінімуму. Це стало можливим через відсутність у країні ринку праці. Люди погоджуються на будь-які умови роботодавців, втрачаючи при цьому страховий стаж та право на отримання пенсії внаслідок такої згоди.

Вищенаведене свідчить про те, що тіньова оплата праці, яка також існує в країнах ЄС і РФ, де діють оптимальні податкові умови та значно вища податкова дисципліна, не тільки і не стільки є викликом надзвичайного податкового навантаження, як це стверджують вітчизняні роботодавці, а має інше підґрунтя, в тому числі й отримання надприбутків.

При виплаті частини оплати праці «у конвертах» податки та інші обов'язкові нарахування на неї не нараховуються, але ціна продукції (послуги), а отже, і виручка від їх реалізації, залишаються такими самими. Тобто ненараховані податки та нарахування на фонд оплати праці є прибутком, який привласнює недобросовісний роботодавець як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу.

Зазначене свідчить про те, що роботодавець, який сплачує заробітну плату «у конвертах», показує заборгованість із заробітної сплати, свідомо обманює державу, своїх працівників, порушує чинне законодавство з оплати праці та досить вагомо не доплачує внески у Пенсійний фонд України. Працівники, які погодилися отримувати заробітну плату «у конвертах», як правило, не усвідомлюють впливу цього явища як для них самих, так і для роботодавців.

Основними проблемами легалізації (детінізації) заробітних плат в Україні є:

- ❖ відносно високий рівень нарахувань на фонд заробітної плати для роботодавців;
- ❖ низький рівень правової культури найманих працівників, які погоджуються працювати, не будучи офіційно «оформленими»;
- ❖ байдужість та правовий нігілізм найманих працівників за своє майбутнє та майбутнє інших членів суспільства.

Науковий аналіз цієї проблеми в Україні та досвід інших держав дають можливість визначити певні «переваги» тіньової заробітної плати для роботодавців:

- ❖ можливість отримувати надприбутки;
 - ❖ повна фінансова та економічна залежність працівників від будь-яких примх роботодавця, оскільки їх, як правило, приймають без укладення трудових угод;
 - ❖ можливість уникнути створення профспілкових організацій та укладення колективних договорів, що призводить до правової і соціальної незахищеності найманих працівників;
 - ❖ можливість уникнення відповідальності за неналежні умови праці та відсутність техніки безпеки; економія коштів роботодавця за рахунок несплати лікарняних листів;
 - ❖ можливість звільнення з роботи будь-якого працівника без будь-яких пояснень, що додатково ставить його в залежність від роботодавця.
- «Плюсами» тіньової заробітної плати для найманих працівників є:
- ❖ можливість отримувати заробітну плату разом із субсидією, державною соціальною допомогою або допомогою по безробіттю;
 - ❖ простіше домовитись та отримати роботу при конкретному безробітті за конкретною спеціальністю.

До «мінусів» тіньової заробітної плати для роботодавців можемо віднести наступне:

- ❖ адміністративну відповідальність;
- ❖ кримінальну відповідальність за порушення чинного законодавства з оплати праці.

«Мінуси» тіньової заробітної плати для найманих працівників полягають у наступному: повна відсутність соціальних гарантій, передбачених для працівника (право на відпустку, зокрема, додаткову та без збереження зарплати, відпустку на час вагітності та пологів); права на оплату листа непрацездатності; права на достроковий вихід на пенсію, якщо ви працюєте в шкідливих умовах; права на скорочений робочий день, тиждень, якщо ви працюєте в шкідливих умовах; права не працювати у вихідний та святковий день; права не залучатися до наднормових робіт без вашого бажання; права на охорону праці; права на соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; права на гарантії за колективним договором; можливість звільнення у будь-який момент без вихідної допомоги; отримання лише мінімальної пенсії за віком. Як бачимо, найманий працівник втрачає чимало.

Незважаючи на це, наймані працівники, особливо молодь, поки ще не усвідомлюють того, що роботодавці, сплачуючи заробітну плату «у конвертах», фактично стають їхніми рабовласниками. Більше того, вони фактично заохочують роботодавців примушувати інших працівників погоджуватись на таку форму оплати праці при прийомі на роботу.

З викладеного вище випливає висновок про те, що тіньова економіка та прихована заробітна плата є досить складним суспільним явищем, яке

поділяється на велику кількість сегментів і механізмів отримання тіньових доходів. Це обов'язково має бути враховано при розробці державної програми протидії цьому явищу. Вагомою складовою тіньової економічної діяльності в нашій державі є ухилення від сплати належних, відповідно до законодавства, податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Саме тому пропонується під ухиленням від оподаткування розуміти умисні дії (бездіяльність) платника податків, спрямовані на повну чи часткову несплату до бюджету та цільових фондів належних (згідно з діючим законодавством) сум податків, зборів, обов'язкових платежів.

У західній практиці розмежовується ухилення від оподаткування на два види: легальні методи зниження податкових виплат та незаконне ухилення від сплати податків. Межа, яка відділяє незаконне ухилення від оподаткування від податкової оптимізації, полягає у застосуванні адміністративної та кримінальної відповідальності за перші дії і відсутності такої за останні. У наукових колах немає єдиного підходу до визначення причин існування тіньової економіки та ухилення від сплати податків.

Аналіз даної проблеми надає можливість виділити такі групи найвагоміших факторів: економічні, правові, організаційні та соціально-психологічні. Існування тіньової економіки та ухилення від сплати податків, отримання заробітної плати «в конвертах» несе в собі такі потенційні загрози для суспільства, як загроза розвитку, загроза національній економіці, негативний вплив на систему розподілу ресурсів і зниження продуктивності праці, соціальні наслідки та загроза демократичним цінностям і суспільним інститутам, загроза соціальної безпеці.

Як вважають фахівці, майже 40% грошової маси України становлять гроші поза банками, тобто готівка, яка активно використовується в схемах ухилення від сплати до цільових фондів, податку на додану вартість, а також відрахувань на соціальні заходи. Науковці, які займаються дослідженням проблеми використання тіньової заробітної плати та ухиленням від сплати податків, виділяють три схеми такого ухилення: «традиційну», «базову» та «зворотну».

У більшості схем щодо ухилення від сплати податків та внесків задіяні фіктивні фірми. Це поняття вживається в багатьох законодавчих та нормативних актах, але чіткого визначення, що таке «фіктивна фірма», немає.

Важливим інструментом у боротьбі з ухиленням від оподаткування та сплати внесків до цільових фондів є так звані «непрямі методи». Законом України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом та державними цільовими фондами» передбачено ситуації, в яких застосовуються непрямі методи, а також методи визначення реальних об'єктів оподаткування. Під впливом внутрішніх, а особливо зовнішніх чинників (у вигляді санкцій ФАТФ) в Україні почала створюватись система протидії легалізації брудних грошей та тінізації заробітної плати. У зв'язку з цим було прийнято Закон

України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», ратифіковано міжнародні конвенції, спрямовані на боротьбу з відмиванням грошей та тінізацією заробітної плати. Ці нормативні акти передбачають побудову системи фінансового моніторингу, яка складатиметься з двох рівнів – первинного та державного.

Дієвою складовою частиною системи протидії ухиленню від сплати податків, внесків, виплатою заробітної плати в «конвертах» є кримінальна та адміністративна відповідальність за такі дії. Проведений нами аналіз нормативно-законодавчої бази, яка регламентує відповідальність за порушення законодавчих актів про податки в Німеччині, Франції, Англії, США та Україні, дає підстави зробити висновок про те, що скрізь ухилення від оподаткування є важким злочином, за вчинення якого передбачено значні терміни позбавлення волі та штрафів. Використання вказаних вище методів сприятиме легалізації тіньових зарплат, залученню активів у легальну економіку, що, в свою чергу, забезпечить гідне проживання українських громадян та отримання належної пенсії у похилому віці.

Список використаних джерел:

1. Антипов В.І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення). – Вінниця: ДП ДКФ, 2006. – 1040 с.
2. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості //Банківська справа.-2007.- №2.-С.56-57.
3. Предборський В.А. Тінізаційний аспект процесів початкового нагромадження капіталу в Україні //Формування ринкових відносин в Україні. - 2007. - №6(73). - С.26-30.
4. Собуцький С. Місце під «тінню»//Вісник податкової служби України. – 2008. – №37.
5. Стратонович Н. Легальна зарплата – гідна пенсія // Свобода слова. – 2010. – №25.